

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТЕРМІНИ ВЧЕНОГО — СКЛАДОВА ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЙОГО ІДІОСТИЛЮ

© Крохмальна Г., 2010

У статті автор розглядає особливості слововживання термінної лексики й здійснює спробу аналізу терміносистеми наукового стилю в літературознавчих працях професора Івана Денисюка.

Ключові слова: терміносистема, науковий стиль, багатозначність слова, ідіостиль, Іван Денисюк.

The author considers peculiarities of terminology lexicon usage and attempts to analyze the terminology system of an academic language in the literary papers of Professor Ivan Denysiuk.

Keywords: terminology system, academic language, polysemy of a word, Ivan Denysiuk.

Якщо фахова терміносистема як така має свою поняттєву організацію, у якій центральне місце займає нормативний фаховий термін (однозначний, точний, доброзвучний, мобільний тощо), то в авторських літературознавчих працях ми нерідко знаходимо терміни, позначені емоційністю, образністю. Вчені уже віддавна цікавляться науковою термінологією у літературознавстві і в літературних текстах. Л. Гнатюк, Д. Кирик досліджували наукову термінологію у літературних творах Г. Сковороди; Ю. Карпенко — у текстах І. Вишенського; І. Галенко — термінологію у працях Івана Франка; Є. Регушевський — літературознавчу термінологію Я. Головацького, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, П. Грабовського, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, І. Микитенка, Лесі Українки, В. Деркач — філологічну термінологію М. Драгоманова. Предметом цілого ряду різнопланових мовознавчих і літературознавчих досліджень стали особливості індивідуального стилю багатьох письменників: «Кольорономінація як особливість ідіостилю В. Стефаніка» (І. Бабій), «Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко» (Г. Губарева), «Міфопоетика творчості М. М. Коцюбинського» (Т. Саяпіна), «Ідіостиль Валерія Шевчука» (О. Переломова), «Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми» (С. Січкара), «Ідіостиль поетичних творів Святослава Гординського» (В. Півень) та ін.

На особливу увагу заслуговують риси літературознавчої наукової терміносистеми. «До мови наукової літератури ставляться особливо суворі вимоги в дотриманні норм, що сприяє посиленню логізації викладу.... Оскільки наука оперує не образами, а поняттями, науковий твір насичений абстрактною лексикою» [5, с. 9]. Науковий стиль гуманітарних наук суттєво відрізняється від наукового стилю точних, природничих, сільськогосподарських та інших наук. Передусім тим, що, крім фахової лексики (яка, безперечно, має свою специфіку в цій галузі знань), тут наявні специфічний синтаксис, своя фразеологія, які і утворюють ідіостиль вченого. Яскравим прикладом такого специфічного ідіостилю стали праці Івана Овксентійовича Денисюка, які досі не досліджували з точки зору термінології. У цьому — актуальність статті.

Професор Денисюк — видатний український вчений, літературознавець, фольклорист, один з фундаторів українського франкознавства. М. Легкий зазначає, що «стиль викладу вченого (І. О. Денисюка — прим. Г. К.) змінюється в залежності від імовірної категорії читача: від рафінованого наукового, академічного, коли порушуються вагомні проблеми (тут можна говорити про елітарність

мислення автора й таке ж сприймання реципієнта); більш популярного, коли метою дослідника є познайомити читача з постаттю певного письменника та його творами (більш характерний для передмов та післямов); врешті, до цілковито популярного, розрахованого на дитяче й підліткове сприйняття» [2, с. 14].

Для увиразнення літературознавчих суджень І. О. Денисюк використовує термінну лексику з різних галузей науки. Серед усього обширу термінної лексики, якою послуговується вчений, спробуємо знайти певні спільні риси, окреслити орієнтири, які допоможуть краще осмислити ознаки впливу могутнього літературознавчого слова великого вченого. У цьому — мета статті. Об'єктом дослідження стали розділи статті І. Денисюка «Проблеми генології» («Жанр» та «Про новелістичну концентрацію»). [1, с. 16–46].

Око лінгвіста, який опрацьовує суто літературознавчий текст, одразу ж «вихоплює» терміни, узяті з інших нефілологічних наук. Наприклад:

- Терміни з галузі фізики, техніки.

Акумулятор — апарат для **накопичення** енергії з метою наступного її використання (напр. електричний а., гідравлічний а.) [4, с. 31]. Досвід — сукупність знань, навичок, здобутих людиною в житті й засвоєних, випробуваних на практиці. У літературознавстві досвід конкретизується як художньо-естетичний досвід письменника, читача, дослідника літератури й відрізняється від їхнього життєвого досвіду [3, с. 206]. І. Денисюк використав вислів «**Акумулятор художнього досвіду**». Цей вислів у статті вжито в порівняльному значенні до поняття «літературний жанр». Використано такі семантичні значення: жанр — це накопичення художнього досвіду. Для виразності вжито термін з галузі електротехніки, що дозволяє літературознавцеві, по-перше, викликати додаткові асоціації в читача; по-друге, застосування терміна з іншої галузі знань створює нове лексичне поле, у якому автор має змогу уникати багатозначності; по-третє, незвичне поєднання лексичних одиниць змушує реципієнта уважніше ставитись до читаного матеріалу, що, своєю чергою, створює ефект співтворчості з автором, а, отже, дає змогу непрямо впливати на процес сприймання наукового тексту.

Еластичний — пружний, гнучкий, розтяжний; той, що здатний розтягуватися, і повертатися у вихідну форму [4, с. 223]. У своєму літературознавчому дослідженні вчений використав цей фізичний термін («...природа **еластичності** кожного жанру...»), перенісши особливості природи еластичності на літературний жанр, показавши цим здатність жанру збагачуватися за рахунок різних родів, і не втрачати своєї основної конфігурації.

Енергія — загальна міра всіх форм руху матерії та її здатність виконувати роботу (напр. сонячна е.) [4, с. 232]. І. Денисюк поєднує фізичне поняття «енергія», астрономічне «сонячна», емоційне «настрій» та культурно-мистецьке «Відродження» в термін: «...**новела акумулювала** в собі **сонячну енергію** життєрадісного настрою **Відродження**...». Такий синтез лексем з різних галузей знань дає змогу вченому дуже тонко, влучно й наочно-образно висловити літературознавчу думку.

- Терміни з галузі хімії:

Кристалізація — процес утворення кристалів при переході речовини з газоподібного або рідкого стану в кристалічний [4, с. 330]. Учений неодноразово вживає цей термін для увиразнення своїх літературознавчих думок. Наприклад, вислови І. Денисюка «...**кристалізація** жанру...», чи «Усна форма існування, кочовий спосіб життя зумовили те, що процес **кристалізації** цих форм не міг бути закінченим» засвідчують зосередження уваги літературознавця на процесі утворення жанру, для чого й використано термін «кристалізація». Саме таке слововживання дало змогу по-перше, вказати на процес розвитку жанру як такий, по-друге, застосування лексеми з іншої галузі знань додало ефект непізнаності, невідомості і, водночас, наукової точності, властивої саме для природничих наук.

Концентрація — 1) зібрання, зосередженість в одному місці (напр., к. робочої сили, к. капіталу); 2) ступінь насиченості розчину якою-н. речовиною (напр., розчин високої концентрації [4, с. 321]. Термін «концентрація» неодноразово вжитий у працях І. О. Денисюка: «...**концентрація** життєвого матеріалу...»; «...**новелістична концентрація**...»; «*Про новелістичну концентрацію*»; «*Народна фольклорна новела та анекдот від своєї «освіченої» родички — новели літературної, відрізняються природою **концентрації***». Автор щоб передати особливості новели як літературного жанру, використовує хімічний термін «концентрація», показуючи тим самим насиченість новели яскраво вимальованими подіями. Адже новелі властиві лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів [3, с. 497]. Водночас цей термін дає можливість унаочнити процес наповнення новели подієвим матеріалом, створює ефект емоційного сприймання наукового поняття «жанр новели» крізь призму хімічної терміносистеми.

Доза — точно відміряна кількість, норма чого-н. (напр., д. ліків, д. радіоактивного опромінення) [4, с. 204]. Твердість — 1) якість за значенням *твердий*; 2) душевна стійкість, непохитність; 3) (фіз.) здатність тіла чинити опір змінюванню форми та розміру [6, с. 48]. Ідіостиль Івана Денисюка поєднує терміни хімічні «твердість», «доза» й літературознавче поняття «зміст» у вислові «...*отверділа доза змісту*...». Цікаво, що за 11-томним «Словником української мови» лише третє, фізичне, значення лексеми «твердість» відповідає семантичному полю аналізованого вислову. Обидва компоненти вислову («твердість», «доза») несуть подібне, взаємопов'язане семантичне навантаження — «доза» (щось чітко означене), а «твердість» (те, що не міняється чи опирається зовнішньому впливу). Таким чином, учений зумів за допомогою технічних термінів чітко окреслити ознаку літературознавчого поняття «зміст».

Формула — 1) яке-н. означення, виражене стисло; 2) сукупність величин, виражених числами та буквами й пов'язаних між собою математичними знаками; 3) умовні позначення складних і простих речовин за допомогою хімічних знаків і чисел, що показують якісний та кількісний склад молекул цих речовин [4, с. 634]. Елемент — 1) проста речовина, що є неподільною на складові частини; 2) складова будь-чого цілого; 3) характерна особливість чого-н. (напр., східні елементи в поезії); ... б) е. хімічний — вид атомів, що характеризуються однаковим електричним зарядом ядра та сукупністю однакових властивостей [4, с. 227]. Іван Денисюк у вислові «...з розумінням внутрішньої системи жанру, з **хімічною**, так би мовити, **формулою його елементів**...» подає зразок глибинного розуміння природи літературного жанру як поняття крізь призму його внутрішньої будови. Використання лексичних понять з хімічної науки дає змогу літературознавцеві засвідчити своє прагнення до впорядкування творчої, непідвладної «порядку», жанрової природи. Хімічна термінологія при цьому дає змогу зберегти таємницю літературознавчої природи, яку без відповідного «мікроскопа» чи «дослідку» пізнати неможливо.

- Терміни з галузі ботаніки, біології, медицини:

Вегетація — ріст і розвиток рослин [4, с. 15]. Ботанічний термін «вегетація» вжитий у літературознавчій статті («... у підготовчій стадії елементи певного жанру **вегетують** у лоні інших жанрів...») з метою більш точно показати розвиток певного жанру в структурі іншого. Наближення до ботанічного світу літературознавчої термінології чіткіше передає особливості розвитку жанрових структур, описує процес переростання одного жанру в інший, причому відбувається певний «природний відбір», який у літературознавчому тексті доцільно саме передавати за допомогою ботанічного термінного запасу.

Ферменти — органічні білкові речовини, що виробляються в живих клітинах і регулюють обмін речовин в організмі; препарати ф.-ів застосовуються в медицині, харчовій та легкій промисловості; ензими [4, с. 622]. Стимулятори — речовини, що прискорюють, підсилюють певні процеси в організмі (напр., с. росту) [4, с. 578]. У вислові: «жанрових модифікацій, викликаних

різноманітними «ферментами» й «стимуляторами» росту...» терміни ботаніки дають змогу І. Денисюкові вказати на чинники утворення нових жанрів.

Ґрунт — 1) верхній шар землі; 2) земна поверхня взагалі; 3) тверде дно природного водного басейну [4, с. 174]. Літературознавець використовує ботанічний термін «ґрунт» в ідейно-естетичному та жанровому контексті: «...така ідея не може бути пересаджена в скупий новелістичний ґрунт...».

Нервовий — 1) той, що стосується нерва; 2) спричинений нервовим захворюванням (напр., н-ий шок); 3) зумовлений підвищенням збудженням, роздратуванням (напр., н-е тремтіння); 4) той, що має підвищену чутливість, легко збудливий, хворобливо дратівливий (напр., н-ий чоловік) [4, с. 416]. Медичний термін «нервовий» у літературознавчому тексті стає синонімом до різних лексем: «чутливий», «збуджений», проте утворює власне семантичне поле, у якому сприймається органічно (на межі цих понять, чого власне і прагнув, на нашу думку, літературознавець): «...нервовий лаконічний стиль...».

Мускулатура — сукупність м'язів в організмі; м'язова система [4, с. 405]. Медичний термін «мускулатура» також поєднує дві складові (єдність багатьох чинників та вказівку на джерело сили), проте автор літературознавчої розвідки, використовуючи такий термін, указує на певне межове поняття — і на поєднання різних факторів впливу (як компонентів стильової палітри), і на їх «розвиненість» як сукупності елементів власне стилю: «...мускулатура стилю...».

Відкритий **нерв** — кожний з тонких відростків-волокон, що відходять від головного й спинного мозку, створюють розгалужену систему та керують діяльністю органів [4, с. 416]. І. Денисюк використовує медичний термін «відкритий нерв» для увиразнення зв'язків у сюжетобудові твору, цим підкреслюючи риси внутрішньої будови художнього тексту, вказує на підпорядкованість певного елемента сюжету щодо головного центру тексту — розвитку конфлікту, його ідеї: «...**відкритий нерв** сюжетного плетива...».

Система — 1) сукупність закономірно пов'язаних між собою елементів (предметів, явищ, поглядів, знань та ін.). <...> 7) сукупність органів, що виконують загальну функцію (напр., нервова с.) [4, с. 526]. Медичне поняття «нервова система» в літературознавчому вимірі набуває функційних ознак системи сюжету новелістичного тексту: «Другим виходом на поверхню живого волокна новелістичної «нервової системи» є закінчення, органічно зв'язане з початком».

- Трапляються терміни фахової кравецької лексики:

Манекен — 1) фігура з дерева або пап'є-маше у формі людського тулуба для примірювання та показу одягу [4, с. 365]. Костюм — 1) комплект чоловічого одягу, що складається з піджака, штанів, іноді жилета, або жіночого — із жакета та спідниці або брюк (напр., строгий к., брючний к.); 2) одяг спеціального призначення (напр., карнавальний к., купальний к.) [4, с. 362]. Терміни, узяті з кравецької лексики, допомагають літературознавцеві увиразнити поняття жанру натуралістичної драми: «...натуралістична драма — манекен для примірювання костюмів, зшитих з людських документів».

- Терміни художнього мистецтва:

Силует — 1) контурне однотонне зображення чогось на іншому фоні або вирізаний контур предмета; 2) контур чогось, що видніється вдалині, у темряві, у тумані; 3) зовнішній контур, контур об'єкта в архітектурі і скульптурі [4, с. 557]. Використання терміна з галузі художнього мистецтва «силует» надає нових зовнішніх ознак літературному жанру, унаочнює його риси: «...силует новели...».

- Терміни з релігії:

Канонізувати — проводити канонізацію. Канонізація — 1) зарахування кого-н. церквою у святі; 2) *перен.* узаконення, перетворення якого-н. правила в обов'язкове [4, с. 280]. Використання

релігійного терміна «канонізація» додає літературознавчому судженню ознак остаточного утвердження, водночас підкреслює всезагальність означуваного: «...канонізація *фабульної схеми*...».

У наукових працях Івана Денисюка часто трапляється загальноновживана лексика, що не є властивим для наукового стилю, але є характерним для ідіостилю вченого. «Власне наукова творчість І. О. Денисюка засвідчує гармонійне поєднання академічного підходу до порушення певної проблеми та образного, подекуди квітчастого стилю висловлювання» [2, с. 15]. Приклади загальноновживаної лексики теж позначені властивістю «квітчастого висловлювання», яке допомагає літературознавцеві, використовуючи всі природні «змісли», впливати на формування думки читача, організувати його мислення в потрібному напрямку. Ось найбільш цікаві приклади застосування загальноновживаної лексики в аналізованих працях І. Денисюка: «...вузол *стійких компонентів змісту*...»; «...дух *аналізу*...»; «...жанри *проходять етапи зародження, розвитку, старіння і смерті*...»; «...удари *новелістичних блискавиць*...»; «*Етимологія літературного терміна «новела» затуманена нашаруванням багатьох сторіч*...»; «...новела — *кревна родичка анекдоту*...»; «...у чому *полягає новелістична «новина»*...»; «...скупа *територія жанру*...»; «...новелістичний *почерк уривчастий, лапідарний, нервовий. Як і драма, новела любить діалог. Однак у новелі він не такий гострий та колючий, як у драмі, — у прозі на нього накинута певний серпанок, він облямований епічною рамкою*...»; «...новелістична *густота*...». Ідіостиль Івана Денисюка не обмежений рамками літературознавчої наукової терміносистеми. Його особливості — у гармонійному поєднанні суто літературознавчих термінів, загальноновживаної лексики й терміносистем точних, природничих, медичних та інших наук.

Усе зазначене вище, дає підстави стверджувати, що використання в літературознавчому дослідженні термінів різних галузей науки (техніка, фізика, хімія, медицина, ботаніка, біологія, мистецтво тощо) сприяє більшій виразності, наочності, чіткості, емоційності та образності наукового викладу.

1. Денисюк І. О. *Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн.* / Іван Овксентійович Денисюк. — Л.: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. — 432 с. — (Літературознавчі дослідження / Іван Денисюк; Т. 1.; Кн. 1.). 2. Легкий М. *Обрії літературознавчих зацікавлень* / Микола Легкий // Денисюк І. О. *Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн.* — Л.: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. — Т. 1: Літературознавчі дослідження. — Кн. 1. — С. 3–15. 3. *Літературознавчий словник-довідник* / [ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. — 2-ге вид., випр., оновл. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 752 с. 4. *Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень* / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; [за ред. Л. І. Шевченко]. — К.: АРІЙ, 2008. — 672 с. 5. Пономарів О. Д. *Стилістика сучасної української мови* / Олександр Данилович Пономарів. — К.: Либідь, 1992. — 248 с. 6. *Словник української мови: в 11 т.* — Т. X. — К.: Наук. думка, 1979. — 658 с.